

Isaac Asimov: Science Fiction és társadalom

A science fiction a XIX. század elején jött létre, irodalmi válaszként arra a kihívásra, ami az emberiség történetében az idáig nem merült fel ilyen erőteljesen. Az előző korszakokban az egyén saját életében nem tapasztalt semmilyen feltűnő változást az élet alapvető menetében. Pedig természetesen volt változás. Birtokba vették a tüzet, kialakult a mezőgazdaság, feltalálták a kereket, megszerkesztették az íjat. Ezek a találmányok azonban olyan hosszú átmeneti időszak után éreztették hatásukat, annyira fokozatosan kerültek használatba, oly lassan terjedtek el keletkezésük pillanatától, hogy az egyén a maga életében nem érzékelhette a változást.

Ennélfogva a modern időkig nem létezett olyan irodalom, amely a jövővel foglalkozott volna, mivel minden jövővel kapcsolatos dolgot meg lehetett fogalmazni a jelen kategóriáival. Keletkeztek, persze, fantáziatörténetek, melyek a természetfölöttivel, az istenek és démonok világával foglalkoztak; történetek távoli, mitikus vidékekről, mint az Atlantisz, vagy elérhetetlenekről, mint a Hold, de mindegyik a jelenben vagy a múltban játszódott.

Azok a változások, melyek (bármilyen lassan is) végbementek, egytől egyig a technológiai haladás eredményei voltak. Ez még azokban az esetekben is így van, amikor az eseményekben első pillantásra nem fedezzük fel a kapcsolatot a technikával.

Sok katonai győzelmet arattak azok a tábornokok, akik tudták, hogyan használják föl a technika nyújtotta előnyöket - ez mindenki számára világos. Az már kevésbé nyilvánvaló, hogy a „sötét középkornak” nevezett korszakból nem történhetett volna meg az átmenet a késői középkorba i. sz. 1000 után a megnövekedett élelmiszerkészlet nélkül, amit az ekevas - ennek segítségével Észak-Európa kemény talaja is művelhetővé vált -, valamint a nyakhám megjelenése tett lehetővé: a ló csak ezzel tudta elhúzni a nehéz ekét. A protestáns reformáció sikerét - szemben korábbi hasonló mozgalmakkal - nagymértékben elősegítette a nyomtatás feltalálása. Martin Luther, ez a gyakorlott pamfletíró gyorsabban tudta elterjeszteni írásait Európa szelvében-hosszában, mintsem hogy nézeteit elnyomták volna. Valószínűleg még az 1559-1650 között lejátszódó tudományos forradalom sem mehetett volna végbe a nyomtatás nélkül, amely pillanatok alatt továbbította a felfedezéseket, és amely az első alkalommal hozott létre az egész kontinensre kiterjedő tudományos „testvériséget”.

A technológiai haladás a századok múltával egyre gyorsult, hiszen az eredmények egymásra épültek. Ez a folyamat 1800-ra elérte azt a szintet, ami az ipari forradalmat eredményezte Nagy-Britanniában, és ami előre nem látható sebességgel vált közkinccsé. Az ipari forradalom pedig a változást olyan mértékűvé tette, hogy az már egy emberöltő alatt is érzékelhetővé vált.

Az ipari forradalom eredményeképpen az emberek tudatában először jelent meg a változás mint természetes és elkerülhetetlen valami. Először kellett tudomásul venniük, hogy a jövő különbözhet, különbözni fog a jelentől, és ezt a különbséget a technikai haladás hordozza. Végül az emberek kíváncsiak lettek arra, amit már nem érhetnek meg. A történelemben először nyílt alkalmuk rá, hogy eltöprengjenek, milyen lesz az élet unokáik idejében. Erre a kíváncsiságra volt az irodalom válasza a science fiction.

Gondoljunk csak bele: a változás egyáltalán nem kellemes. Hozzászokunk egyfajta életvitelhez,

szokásokhoz, melyek ezt felépítik - ennek felborulása fájdalmas, még akkor is, ha a tények jobbat ígérnek. Vagy ahogy Thomas Jefferson fogalmazta halhatatlan nyilatkozatában: „...minden tapasztalat azt mutatja, hogy az emberiség hajlamosabb a szenvedésre, amíg a gonosz elviselhető, semmint hogy felszabaduljon alóla a megszokott formák megszüntetésével”. Következésképpen, míg egyesek a tudományt és a technikát annak az eszköznek tekintették, mely elősegíti a földi utópia megvalósulását, mások félték a változástól - a jövőt lidércnyomásnak látták. A science fiction így a kezdetektől fogva az optimizmus és a pesszimizmus két pólusa között vibrált. Figyelemre méltó, hogy az első regényt, amely valódi science fictionnek számít, Nagy-Britanniában adták ki 1818-ban - Mary Shelley Frankensteinjéről van szó. Ez nem olyan étellel foglalkozik, melyet varázslat vagy földöntúli erők hoztak létre, hanem az elektromos energia felhasználása; annak démoni következményeit képzelel el. Ahogy mindannyian tudjuk, a Szörny elpusztította alkotóját, Frankenstein.

A XIX. század hangulata végül is az optimizmus lett. Az ipari forradalom ugyan egy olyan gyárrendszer kialakulását gyorsította fel Nagy-Britanniában, amely maga volt a történelem egyik legnyomasztóbb horrorja, de azok az osztályok, melyek artikuláltak tekinthetőek - a felső és középosztály -, csak hasznot húztak ebből. A brit birodalom terjeszkedett, és az industrializálódó többi nemzet hatalma és (egyenlőtlenül eloszló) gazdagsága is nőtt. Nem meglepő, hogy az, akit az első hivatásos sci-fi írónak vehetünk (mivel ő volt az első, aki megélhetésének legnagyobb részét olyan történetekkel teremtette elő, melyeket ma science fictionnek ítélünk), a francia Jules Verne, regényeiben kivétel nélkül optimista hangon szólal meg. Hősei bejárják a levegőt és a tengerek mélyét, meglátják a Hold csúcsait, és behatolnak a Föld középpontjába - teljesítményük dicsősége mindig magával ragadja az olvasót is. Vannak korlátok, amiket le kell győzni; és e győzelem a lényeg.

Természetesen fel kell ismernünk, hogy egyetlen gondolatteljes science fiction sztori - legyen az olyan pesszimista, mint Shelleyé, vagy olyan optimista, mint Vernéé - sem szakítható el a társadalomtól, melyben született. Az alkotó képzeletét, bármilyen magasan is szárnyaljon, szükségszerűen ez a pányva tartja fogva - legyen annak vége bármilyen távol is attól az élettől, melyet az író él és ismer.

Így Mary Shelley elektromossággal gerjesztett élőlényé is az olasz anatómus, Luigi Galvani húsz évvel korábbi felfedezésén alapul, miszerint az elektromos sokk olyan hatást idéz elő a halott izmokban, mintha azok még élnének. Verne meséi pedig a XIX. századi felfedezések jegyében íródtak - mindenekelőtt Edison találmányai voltak rájuk nagy hatással. Még egy olyan nagy formátumú író is, mint Herbert George Wells, amikor kilép a technika közvetlen hatása alól, és átengedi magát korlátlan képzeletének, akkor sem szakad ki társadalmának kötelékeiből. Az időgép (The Time Machine, 1895), Wells első sikeres könyve és egyben az első igazi időutazásos történet egy olyan készüléken alapul, mellyel tetszés szerint utazhatunk az időben. Egy ilyen gép konstruálására nemcsak Wells, de még a mi korunk technikai feltételei sem nyújtanak semmiféle reményt. A távoli jövőbe érkező időutazó azt látja, hogy az emberek két osztályba sorolódnak: az egyikbe a szépek, de dekadensek, a másikba a csúnyák és elzüllöttek. Nyilvánvaló, hogy Wells Nagy-Britanniájának osztálytársadalmában gyökerezik ez a kép a lehetséges következményekről.

Az 1898-ban megjelent Világok háborúja (The War of the Worlds) veti fel először a bolygóközi háború témáját. Wellst a Marson húsz évvel korábban észlelt különböző nyomok inspirálták, melyeket csatornáknak hittek. Erre alapozták egy magasabb civilizáció létezését, amelyik reménytelenül küzd a túlélésért egy haldokló világban.

Ugyanakkor Wells képe a brit földön landoló Mars-lakókról, akik könnyörtelenül átveszik a hatalmat a földiektől, a szemükben alacsonyabb rendű lényektől, akiknek nincs semmiféle figyelembe veendő joguk, egyértelműen a brit és kisebb mértékben más nemzetek gyarmatosító politikájára utal, mely épp ilyen elvek szerint működött Afrika éppen befejeződött felosztásában. Míg Verne a kétségeken átsikló optimizmust képviseli, Wells jövőképét a pesszimizmus táplálja - nem meglepő ez a XX. század első évtizedében, amikor megszólalnak és egyre hangosabbá válnak a harci dobok. Víziója éppolyan félelmetes, mint amilyen pontos: fél évszázaddal a megvalósulás előtt megnevezi az iszonyú fegyvert, az atombombát. Az első világháború kitörése egy csapásra véget vetett a XIX. század majdnem gyerekes optimizmusának. Kiderült, hogy a civilizált nemzetek hadviselése a barbárokénál is rosszabb, hogy a tudomány, mely az Utópiát lett volna hivatott elhozni az emberiség számára, ehelyett elképzelhetetlen borzalmakat szült - új- és újfajta robbanóanyagokat, levegőből aláhulló bombákat és - mind közül a legrosszabbat - a mérgező gázt.

1920-ban, a háború befejeződése után Karel Capek megírta a R. U. R-t (Rossum Univerzális Robotjai), amely a mesterséges élőlények tömegtermeléséről szól. (A „robot” az eredetiben „munkást” jelent.) A darab végére a robotok, amikben a tudomány a földi paradicsom eljövételének eszközét látja, az ember lerombolásáig jutnak el.

A science fiction új szakaszba lép 1926-ban, amikor a luxemburgi születésű Hugó Gernsback kiadja az Amazing Storiest (Vonzó történetek), az első folyóiratot, melyet kizárólagosan a science fictionnek szentelnek. Gernsbacknek eleinte Verne, Wells és más régebbi írók munkáival kellett megtölteni az oldalakat, de egy idő múlva az amerikai írók új generációja is vonzónak találta ezt a területet. A történetek hol optimisták, hol pesszimisták voltak. Egészében véve az első világháború tapasztalatai ellenére a science fiction magazin az optimizmus térhódítását jelentette. Ennek megvannak a maga okai.

Épp az Egyesült Államok, ahol az ilyen magazinok divatba jöttek, volt az az ország, amelyik a legkevesebbet szenvedte a háborúban, és ahol az ipari forradalom legnagyobb kifutása megtörtént. A 20-as évek prosperitásában úgy tűnt, nincs semmi olyan, amit az amerikaiak ne érhetnének el; ez eredményezte a „szupertudományos” („superscience”) sztorit. Az első ezek közül Az úr pacsirtája (The Skylark of Space) volt Edward E. Smithtől, és az Amazing Stories- ban jelent meg 1928 augusztusától kezdődően három részben. Ez az időszak a fellendülés csúcspontja. Ebben és az ezt követő mesékben a mérnökök új és új felfedezéseket tesznek, átültetik azokat a gyakorlatba, és néhány év alatt meghódítják a Galaxist.

Sokan voltak, akik Smith nyomát követték (elsősorban John W. Campbell Jr.) - néhány évig ez a fajta science fiction uralkodott. 1929-ben azonban fordult a kocka; megkezdődött a gazdasági válság - ez természetesen az optimista világszemlélet végét is jelentette. A válság mélypontján (1932-ben) adták ki az új pesszimizmus talán legátfogóbb megjelenítőjét, Aldous Huxley Szép új világát (Brave New World). Ebben a tudomány már a dehumanizáció szolgája.

Még a kalandtörténetekre specializálódott magazinokból is eltűnt az optimizmus. A folyóiratszerzők közül Campbell az első, aki megérzi a viszonyok változását. 1934-ben, amikor Roosevelttel New Dealje már a vajúdas állapotában volt, Campbell rálépett a saját ösvényére. Elfordult a „szupertudományos” sztoritól, és Don A. Stuart álnév alatt megjelenő műveiben az emberi kapcsolatok közelebbi vizsgálatát kezdi el, a tudományos terület emberi vonatkozásainak hangsúlyozásával. 1938-ban ő lesz

az Astounding Stories (Meglepő történetek) főszerkesztője - azé a folyóiraté, amelyik a legsikeresebbnek bizonyult a science fiction magazinok közül. Azonnal megváltoztatja a lap külsejét és nevét Astounding Science Fictionre. Campbell, akinek természettudományos képzettsége volt, kutatni kezdett olyan írók után, akik ismerik a tudományokat, megértik a tudósokat, és hitelesen képesek írni róluk. Sok általa felfedezett és írói fejlődésében segített sci-fi szerző még ma, egy generációval később is meghatározója a területnek.

A „hatás” szó kétoldalú folyamatot jelöl. Míg a társadalom döntően befolyásolta a science fictiont, a visszahatás sem maradt el. Hogy csak egy dolgot említsünk: a 20-as, 30-as években, a sci-fi magazinok viszonylag alacsony példányszáma idején az olvasóközönség fiatalokból kikerülő része általában jó eszű, képzeletgazdag és a tudományok iránt lázasan érdeklődő volt. A népesség talán ha egy százalékát tették ki ezek a gyerekek, felnőve azonban sokkal nagyobb arányban kerültek ki közülük a tudósok, mérnökök - összességében a nemzet vezető intelligenciája. Ez a jelenség aztán a visszajára fordult. Elterjedtek a tréfás effektusokkal is dolgozó képregények (mint a Buck Rogers, a Flash Gordon és a Superman), melyek a felhígított science fictiont tálalták a lakosság egészének. A tudományos haladás olyannyira a nemzeti tudat részévé vált, hogy például a Holdra szállás semmiféle revelációt nem jelentett Amerikának.

A valósághoz hozzátartozik, hogy a harmincas években a science fiction megbélyegzett műfajnak számított: az elefánttornyukba zárkózó irodalomkritikusok gyerekes, a társadalom realitása elől menekülő (eszképista) produktumnak ítélték. Pedig ez a menekülés sok esetben épp a valóságot vette célba.

1933-ban Laurence Manning megírta *The Man Who Awoke* (Az ember, aki felébredt) című művét, melyben egy olyan jövőt ábrázol, ahol az élet erősen visszafogott, mivel az energiát csak cseppekben lehet használni: a mi generációnk gondatlanul elpocsékolta a világ olaj- és szénkészletét. A fiatalok olyan energiakorlátozásokról olvashattak itt, melyek „reális” veszélyeivel csak 1973-ban találkozhattak. A 30-as évek science fiction írásai foglalkoztak a túlnépesedéssel, az atombombával, a televízióval, a számítógéppel, a mutációval, a szervátültetéssel - ezt a fajta menekülést jó lett volna rákényszeríteni a világra. A John Campbell vezette *Astounding*ban megjelenő művek az új felfedezésekből pontosan és érzékletesen extrapolált társadalmakról szóltak. Amint felfedezték és bejelentették az uránium maghasadását 1939-ben, feltűntek az atombomba-történetek. Az 1944. márciusi számban Cleve Cartmill *Sürgős küldetés* (Deadline) című novellája olyan részletességgel foglalkozott az atombombával, hogy a biztonsági ügynökök szinte lerohanták a kiadóhivatalt - alig lehetett meggyőzni őket, pusztán a képzelet erejével állnak szemben. Még ennél is korábban, 1941-ben publikálta az *Astounding*ban Robert A. Heinlein a *Solution Unsatisfactory* (Nem kielégítő megoldás) Anson MacDonald álnév alatt. Ebben hihetetlen pontossággal jósolja meg a Manhattan-tervet (Manhattan Project) és a második világháborút követő nukleáris patthelyzetet - azt, amit abban az időben még senki sem látott előre.

Az atombomba felrobbanása után a társadalom már nem tekinthette gyerekes menekülési irodalomnak a science fictiont. Írói túl sok olyan dolgot láttak meg, amit mások nem. Akkorra az is nyilvánvalóvá vált, hogy a technikai fejlődés szikrájától beindult társadalmi változás nemcsak folyamatos volt a XIX. és a XX. században, de mértéke is felgyorsult, és elérte azt a pontot, amikor a döntéseket már nem lehet csupán a jelen állapotaira alapozni. A felelősségteljes döntésekhez előre látni kell a jövőt

is. A science fictionból ennek következtében „futurológia” lett; tiszteletre méltó szakterület, melyet komolyan kezeltek azok az emberek a kormányban és az iparban, akiknek mindennapos döntéseik a jövőt érintették: dollármilliókat és emberek millióinak életét.

És ez természetesen mélyen hatott a science fictionre is. 1960-ra nagyjából befejeződött a Campbell-korszak - Campbell túl sikeres volt. A 60-as évek valósága olyannyira egybevágot a 40-es évek sci-fijének világával, hogy az írók elfordultak azoktól a tényektől, melyek a technológia hardware-jéből következhetek, és történeteikben a "software"-t kezdték kutatni - az emberi létezés sokkal nehezebben felfedhető jövőjét.

Ehhez járult az a növekvő kiábrándulás a tudományból és a tudósokból, melyet a II. világháború okozott. A 60-as években a fiatalok között uralkodó tudományellenes hangulat a science fictionben is tükröződött. Mindezeket a hatásokat felerősítette a hagyományos regény általános hanyatlása is. A változások mértéke és jelentősége olyan nagy volt, hogy az itt-és-most fiction egyre irrelevánsabbnak tűnt. Szűkült az ilyen írásokat közlő folyóiratok piaca; a regények kisebb példányszámban jelentek meg, és általában véve kevésbé sikeresnek bizonyultak. Az induló fiatal írók a science fiction virágzó piacát látták maguk előtt. Ennek következtében olyan új írók jelentkeztek a területen, akikből nemcsak a tudományos ismeret, de a tudomány iránti szimpátia is hiányzott - de sci-fit írtak, mert az volt a minden.

Mindez létrehozta azt, amit néhányan Új Hullámnak neveznek. Legfőbb jellegzetességeit a stilisztikai kísérletekben, a szex és az erőszak uralkodásában és mindenekelőtt a mély pesszimizmusban jelölhetjük meg.

Végletes formájában nem vált elfogadottá az Új Hullám, de célját elérte: a science fiction világában háttérbe szorult a mérnökök valósága, hogy átadja helyét az emberiség jelenkori frusztrációinak.

A sok példa közül vegyünk csak egyet, Joanna Russ művét (*When It Changed* - Amikor minden megváltozott), amelyik 1972-ben elnyerte a Nebula-díjat mint az év legjobb sci-fi novellája. Egy messzi bolygóról van szó benne, ahonnan eltűntek a férfiak. A nőknek sikerül berendezni és fenntartani egy belső termékenységű, homoszexuális társadalmat, és abban örömmel élnek. Ám mielőtt eléggé erőssé válna ahhoz, hogy meg tudja védeni magát, a bolygót újra felfedezik. Megérkezik a Férfi - és minden megváltozik. Végletes történet ez a női felszabadulásról, amit csak tudományos-fantasztikus miliőben lehet elmondani - de mint szinte minden sci-fi, ez látszólag foglalkozik csak idegen világgal és a távoli jövővel, az itt és most éppúgy mondanivalójának része.

Nagy Péter fordítása